

DOI: 10.32703/2415-7422-2018-8-2(13)-475-488

УДК 303.71:635.11(477):631.115.6:001.5«1930/1950»

Коваленко Світлана Дмитрівна

Національна наукова сільськогосподарська бібліотека

Національної академії аграрних наук України,

вул. Героїв Оборони, 10, м. Київ, 03127

e-mail: kovalenkosd@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-1749-3863>

Досягнення буряківництва України в системі колгоспної дослідної справи в 1930-ті – 1950-ті рр.

***Анотація.** У статті методом історико-наукового аналізу досліджено розвиток буряківництва України часів колгоспної дослідної справи (1930-х–1950-х рр.). Встановлено, що досягнення відбувалися на колективній основі відповідно до виконання урядових рішень, поставлених перед сільським населенням. Визначено, що діяльність у колгоспах здійснювалася на чолі з агрономічними організаціями на селі у вигляді хат-лабораторій, потім будинків сільськогосподарської культури та колгоспних дослідних станцій як провідників колективного дослідництва. З'ясовано, що дослідження з агротехніки вирощування цукрових буряків проводилися на найрозповсюдженіших ґрунтах у бурякосійних районах України – чорноземах. Ці наукові дослідження виконувалися під керівництвом науково-дослідних інститутів та станцій з питань агротехніки вирощування, селекції, динаміки культивування цукрових буряків для забезпечення цукрового виробництва в Україні та вирішення кормової проблеми у тваринництві. Також запроваджувалися сівозміни – плани багаторічного використання полів і чергування вирощуваних рослин як здійснення важливого кроку до покращення діяльності буряківничої галузі. Вони націлювалися на виконання основних державних завдань з вирощування буряків та інших сільськогосподарських культур, забезпечення стійкого і швидкого підвищення врожайності, створення міцної кормової бази для тваринництва, правильного використання робочої сили, тракторів, скота і сільськогосподарських машин певного колгоспу чи радгоспу. Відмічено індустріалізацію галузі, що дала змогу обладнати бурякосійні господарства тракторами та іншою технікою та хвилю стаханівського руху у буряковому виробництві в середині 1930-х рр., а також висвітлено репрезентацію виробничих досягнень у буряківництві через постійно діючу Всесоюзну сільськогосподарську виставку та періодичні видання, які представляли досвід передовиків сільськогосподарської науки й практики, новини з агротехніки, механізації, хімізації культур, питань бурякових сівозмін, боротьби зі шкідниками сільськогосподарських рослин, з організації праці в бурякових колгоспах, бригадах, ланках, хатах-лабораторіях, спеціальну інформацію з агротехнічного навчання та інші проблеми колгоспного будівництва. Вивчено стан буряківництва у 1940-х–1950-х роках, зокрема вплив війни у 1941–1945 рр. на цю галузь та її відбудову.*

***Ключові слова:** цукровий буряк; цукрове виробництво; колгосп; дослідження; селекція; агротехніка*

Вступ

Сьогодні вітчизняна галузь буряківництва, переживаючи складні часи, оскільки відбулося значне скорочення площ буряків, прагне відшукати шляхи

їх збільшення. І хоча вирощування цукрових буряків на сучасному етапі є досить високотехнологічним і складним, провідні вчені і виробничники з урахуванням досвіду минулого, повинні подолати цю проблему. Досліджуючи питання становлення та розвитку буряківництва в Україні, значного інтересу набув непростий період, пов'язаний з піднесенням врожайності цукрового буряка та виробництва цукру в 1930-х–1950-х рр. Ця робота здійснювалася разом з активним впровадженням колгоспної дослідної справи на чолі з агрономічними організаціями на селі у вигляді провідників дослідництва, які у різні десятиліття називалися спочатку хатами-лабораторіями (1930-ті рр.), потім будинками сільськогосподарської культури (1940-ві рр.) та колгоспними дослідними станціями (1950-ті рр.). Залучивши до дослідних робіт колгоспників, було значно збільшено площі і підвищено врожайність цукрових буряків.

Мета даної роботи – окреслити досягнення у буряківництві України часів колгоспної дослідної справи (1930-х–1950-х рр.) за рахунок впровадження наукових досліджень на селі з агротехніки вирощування, селекції, динаміки культивування цукрових буряків для забезпечення цукрового виробництва в Україні та вирішення кормової проблеми у тваринництві.

Методи досліджень

У роботі використано метод історико-наукового аналізу, за допомогою якого досліджено розвиток буряківництва України в системі колгоспної дослідної справи (1930-х–1950-х рр.). Поглиблено розуміння суті проблеми і вивчення суспільного життя означеного періоду, простежено впровадження наукових дослідів під керівництвом агрономічних організацій на селі.

Інформацію з розвитку буряківництва в Україні означеного періоду можна прослідкувати у наукових публікаціях довідкового характеру [1–4], наукових публікаціях сучасних істориків науки і аграрних фахівців – В.А. Вергунова [5], О.Є. Тарабріна [6], Р.В. Євтушика [7], Л.О. Лісневич [8], М.В. Роїка [9], С.Д. Коваленко [10, 11].

Результати і Обговорення

Буряківництво набуло швидкого розвитку з другої половини ХІХ ст. На Україну припадало понад 80 % цукру і 27 % зерна, що вироблялося в Російській імперії. Воно стало вагомим чинником у розвитку капіталістичних відносин, оскільки втягувало у ринкові відносини широкі верстви населення. Виробництвом сировини для цукрових заводів спочатку займалися поміщики, а згодом селянські господарства, яким на кінець ХІХ ст. належало 22–24 % загальної площі посівів буряка [12, с. 117]. На початку ХХ ст. буряківництво вважалось однією з провідних промислових галузей як України, так і Російської імперії. Вже у 1913 р. площа посіву цукрових буряків в Україні становила 558 тис. га, врожайність – 167 ц/га. В 1916 р. до досягнень Російської імперії відносили загальне виробництво бурякового насіння – близько 2 млн пудів, яке

вироблялася на селекційних станціях України – Немерчанській, Уладівській, Верхняцькій та Іванівській. Ці науково-дослідні установи повністю задовольняли потреби вітчизняних господарств у насінні [13]. З 1918 р. науково-дослідні та селекційно-насінницькі станції об'єднано в єдину мережу й підпорядковано Головному комітету буряківництва (пізніше Головцукор).

Для методичного керівництва й розроблення наукових і практичних питань селекції у 1922 р. в Києві створено Науковий інститут селекції (від 2011 р. – Інститут біоенергетичних культур і цукрових буряків НААН). Упродовж 1930-х–1950-х рр. в інституті: створили високоврожайні тетраплоїдні сорти цукрових буряків, які відзначалися високою цукристістю; отримали генетичну однонасінну форму цукрових буряків, яка призвела до науково-технічної революції в буряківництві і дозволила повністю механізувати процеси їх вирощування(1930–1934); зберегли і розмножили основний генофонд культури буряків, що дозволило відразу після війни засіяти всі площі цукрових буряків власним вітчизняним насінням (1941–1945); впровадили у виробництво нові зразки бурякової техніки і прогресивних технологічних операцій – посіву на кінцеву густоту, потокового і потоково-перевалочного способів збирання та ін. (1945–1950-ті) [14].

З 1929 р. СРСР, враховуючи складні суспільно-політичні умови життя перших трьох десятиліть минулого століття, повністю перейшов на посіви цукрових буряків насінням вітчизняної селекції. В 1936 р. у країні було вироблено 3,25 млн т цукру, що дозволило країні посісти перше місце у світі за виробництвом цукру з цукрових буряків. Звісно серед вирішення основних питань у розвитку буряківництва була селекція цукрових буряків, якій приділяли значну увагу як окремі вчені, так і колективи науково-дослідних станцій.

Наприкінці 1930-х рр. відомий вчений і організатор науки у галузі буряківництва Борис Аркадійович Паншин повідомляв про значні досягнення в селекції цукрових буряків. Він говорив, що все вироблене в СРСР насіння буряків – селекційне і одне з найкращих, завдяки планомірним сортовипробуванням Головцукору. Зазвичай під час сортовипробування перевага була за місцевими сортами. Навіть у США радянські сорти буряків користувалися значним попитом [15]. Міркуванням Б.А. Паншина можна було довіряти. В результаті проведених багаторічних досліджень вченого і його учнів у різних ґрунтово-кліматичних регіонах Радянського Союзу, намічались шляхи вирішення найважливішої народногосподарської проблеми. З'явилася ймовірність війни, і величезній державі на цей випадок потрібні були нетрадиційні, розташовані в різних куточках Союзу джерела сировини для виробництва найважливіших продуктів харчування. Натхнений успішним захистом докторської дисертації у березні 1940 р. за темою «Сахароносные растения СССР как источники сырья для получения сахара и спирта», Б.А. Паншин енергійно взявся за практичне втілення рекомендованих ним пропозицій, але в липні 1941 р. – був страчений [6].

Відмічав позитивну роль Головцукру, як об'єднання світового значення, у розробці питань вивчення культури буряків та селекції радянський рослинник, селекціонер, доктор сільськогосподарських наук, професор І.В. Якушкін [16, С. 2]. Він зазначав, що колективні зусилля багатьох селекціонерів лягли в основу створення десятків сортів високої продуктивності, які перевершили кращі європейські [17, С. 3].

Правобережна Україна виявилася якнайкраще придатною для розвитку цукрової промисловості за рахунок сприятливих ґрунтових умов для вирощування цукрових буряків. У 1930-му році вже існували результати досліджень Київської сільськогосподарської дослідної станції (нині – Міронівський інститут пшениці імені В.М. Ремесла НААН), які доводили залежність урожаю цукрових буряків від попередника, найкращу їх врожайність після одноукісних багаторічних трав, після чистого пару та зернових стручкових [18]. Колгоспам Правобережжя найвигідніше було вкладати свою працю у бурякосіяння та скотарство. Важливим було правильно підібрати сівозмін для колгоспів [19]. Велику роль в координації досліджень з вивчення агротехніки цукрових буряків в діяльності колгоспних хат-лабораторій Київської області у 1930-х р. відіграла знову ж таки Київська (Миронівська) обласна сільськогосподарська дослідна станція [10].

У цей час держава прагнула спрямувати розвиток дослідництва в русло так званої колгоспної дослідної справи, яка офіційно була визнана й підтверджена документально з моменту заснування у 1934 р. колгоспних хат-лабораторій – нижчої ланки у зв'язку науки з дослідництвом.

Найрозповсюдженіші ґрунти у бурякосійних районах України – чорноземи. З середини 1930-х рр. колгоспні дослідження з агротехніки вирощування цукрових буряків на такого типу ґрунтах проводилися під егідою хат-лабораторій. Зокрема, у 1935 р було проведено дослід із підживлення цукрових буряків: гноєм за відповідною методикою та на чолі з хатою-лабораторією колгоспу імені Петровського (Каменська МТС Київської області); гнойовою рідиною шляхом внесення її у міжряддя після проривки; сухим товченим послідом у кількості 2–3 ц на га, а також у суміші з суперфосфатом у рядки комбінованою сівалкою у кількості 1–2 ц на га, також застосовували суміш посліду з рідиною [20, С. 38–39]. Ця хата-лабораторія провела й інший дослід – із внесення (весною під культиватор) попелу під буряки замість привозних калійних добрив. У ході дослідів порівнювалися різні дози попелу: 2, 4, 6, 8 і 10 ц на га. Таким шляхом було встановлено найкращу дозу добрива для ґрунту місцевого колгоспу [20, С. 59–60].

Хати-лабораторії успішно співпрацювали з агрохімлабораторіями Машинно-тракторних станцій. Вони всіляко сприяли проведенню агрохімічної роботи в колгоспах, зокрема допомагали у відборі ґрунтових зразків для агрохімлабораторій, у закладці і проведенні польових дослідів з добривами, вапнуванні ґрунтів, у роз'ясненні широким масам колгоспників значення роботи агрохімлабораторії [20, С. 46, 60, 67].

Серйозним кроком до покращення діяльності буряківничої галузі стало запровадження сівозмін – планів багаторічного використання полів і чергування вирощуваних рослин. Сівозміни мали на меті виконання завдань держави з виробництва і здавання зерна, буряків та інших сільськогосподарських культур; забезпечення стійкого і швидкого підвищення врожайності; створення міцної кормової бази для тваринництва; правильне використання робочої сили, тракторів, робочого скота і сільськогосподарських машин певного колгоспу чи радгоспу. Площа під буряками у бурякових сівозмінах різнилася. Відсоток буряків, що вводився до сівозміни, залежав від загальних планових завдань, ґрунту і низки організаційних моментів (наявність робітників, машин тощо). У колгоспах чи радгоспах із буряківничим профілем роботи Особливою комісією цукрової промисловості СРСР у 1933 р. було рекомендовано для впровадження в різних регіонах країни варіанти бурякових сівозмін. Зокрема, для прикладу розглянемо розповсюджені сівозміни Вінницького цукротресту:

✓ *семипілля*: 1 – чистий пар, 2 – озимина, 3 – буряк, 4 – яровина з підсівом трав, 5 – трави, 6 – озимина, 7 – буряк;

✓ *восьмипілля*: й – чистий пар, 2 – озимина, 3 – буряк, 4 – яровина з підсівом трав, 5 – трави, 6 – трави, 7 – озимина і 8 – буряк;

✓ *шестипілля*: 1. – чистий пар, 2 – озимина, 3 – буряк, 4 – яровина з підсівом трав, 5 – трави, 6 – $\frac{1}{2}$ буряка, $\frac{1}{2}$ озимини. Ця сівозміна була розповсюджена Коровинецькому, Красиловському, Бердичевському та інших радгоспах;

✓ *семипілля*: 1 – чистий пар, 2 – озимина, 3 – буряк, 4 – $\frac{1}{2}$ яровини, $\frac{1}{2}$ озимини, 5 – трави, 6 – трави, 7 – $\frac{1}{2}$ буряка, $\frac{1}{2}$ озимини. Ця сівозміна розповсюджувалася у Проскурівському та Бершадському радгоспах.

14 вересня 1933 р., РНК УСРР затверджені Типові сівозміни для бурякоколгоспів УСРР: *перша*: 1 – пар чистий і занятий, 2 – озима пшениця, 3 – буряк та інші просапні, 4 – ярі з підсівом трав на чистих полях, 5 – трави та інші парові, 6 – озима пшениця (за потребою трави другого року), 7 – озиме жито та ярі; *друга*: 1 – пар чистий і занятий, 2 – озима пшениця (за потребою трави другого року), 3 – буряк та інші просапні, 4 – ярі (ячмінь, гречка), 5 – озиме жито, 6 – пар занятий (зернобобові, рання картопля, трави), 7 – озима пшениця, 8 – ярі з підсівом трав і просапні. У наведених типових сівозмінах провідна культура – буряк отримав добре місце щодо до попередників. Він переважною більшістю йшов по озимій пшениці, яка в свою сергу йшла по чистому пару. Найкращими сортами цукрових буряків для України вважалися сорти, виведені на Уладівській (нині – Уладово-Люлинецька дослідно-селекційна станція Інституту біоенергетичних культур цукрових буряків НААН), Іванівській (нині – Іванівська дослідно-селекційна станція Інституту біоенергетичних культур цукрових буряків НААН), Верхняцькій (нині – Верхняцька дослідно-селекційна станція Інституту біоенергетичних культур цукрових буряків НААН) селекційних станціях та інших.

Глибоко вивчалася питання ширини міжрядь і площ живлення з метою виявлення самих площ живлення, які успішно піддавалися машинному

обробітку і давали найвищі врожаї. Зокрема, для умов України порівнянням площ живлення ще у 20-х рр. займалася Іванівська селекційна станція. Там зрівнювали у зв'язку з величиною посадкових коренів відстані 72 x 72 і 54 x 54 см. Тому вже існували відповідні вказівки на позитивне значення згущених посадок бурякових висадків. У зв'язку з перебудовою сільського господарства нові сорти й прискорене їх розмноження дали змогу вже у середині 1930-х рр. сповна забезпечити потреби галузі власним насінням.

До важливих періодів вітчизняного буряківництва належав початок індустріалізації галузі, яка дала змогу обладнати бурякосійні господарства тракторами та іншою технікою [21]. З 1934 р. розпочали випуск просапного трактора «Універсал 2» і першого спеціалізованого комплексу машин. Створювали високоцукристі сорти буряків на селекційних станціях УРСР. Вже у 1935 р. СРСР посів перше місце у світі з виробництва цукрових буряків і вироблення бурякового цукру.

У середині 1930-х рр. у буряковому виробництві зародився стаханівський рух (або рух п'ятисотениць) на чолі з М. С. Демченко [22, 23] та М. В. Гнатенко. Передовики бурякових полів на вимогу часу доводили можливість отримання урожаїв 500–1000 га [24–26]. Наприклад, за підсумками 1936 сільськогосподарського року, буряківнича галузь зазнала позитивних змін. Колективний збір буряків у колгоспах і радгоспах УСРР порівняно з минулим роком збільшився на 11 % при зростанні середнього урожаю з 134,3 ц до 147 ц. Серед ряду завдань Пленуму ЦК КП(б)У для сільськогосподарської галузі було досягнення урожаю буряків у середньому 207 ц з га. Для отримання намічених результатів діяльності крім гарного передзасівного обробітку ґрунту, вимагалось: широке застосування місцевих добрив у всіх колгоспах і радгоспах за прикладом п'ятисотениць і тисячниць; проведення яровизації бурякового насіння приблизно на 15 % площі після здійснення замочування насіння перед висівом, а потім здійснення висіву у прогрітій ґрунт після висіву ранніх ярих; повсюдне і вчасне застосування тракторного букетування (механічної проривки) з швидким розбиранням букетів і подальшою перевіркою (згодом провести два шарування, не менше 4–5 механічних підпушувань з поступовим їх заглибленням до 10–12 см та, мінімум два підживлення); забезпечення не менше 90 тис. коренів на га до часу збору, застосовуючи підсадження коренів як через підсів, так і заздалегідь заготовленою розсадою; здійснення заходів щодо боротьби зі шкідниками (починаючи з зими), до весняного періоду дослідивши всю площу їх залягання; обкопати з настанням весни торішніх бурякових і конюшинних плантацій, повсюдно застосувати канавки Безверхова.

На прикладі колгоспу імені Ворошилова Красилівського району на Вінниччині під егідою Вінницької (Немерчанської дослідної станції) можемо прослідкувати копітку роботи колгоспників у 1935/1936 рр. із покращення агротехніки вирощування цукрових буряків, як-от підживлення ґрунту за допомогою місцевої хати-лабораторії, голови колгоспу, наукових працівників станції [27].

З метою репрезентації виробничих досягнень сільськогосподарської галузі СРСР, уряд відкрив постійно діючу Всесоюзну сільськогосподарську виставку (нині – Всеросійський виставочний центр, м. Москва, РФ), де протягом 1939–1959 рр. показувалися досягнення механізованого соціалістичного сільськогосподарського виробництва і сільськогосподарської науки СРСР (за республіками, окремими природними зонами, галузями). Вона слугувала школою передачі досвіду в організації і застосування найбільш досконалих технологій в окремих галузях колгоспів і радгоспів. Були показані й досягнення в буряківництві, зокрема можливості удосконалення майстерності отримання високих урожаїв цукрового буряка та інших культур [28]. Відповідно до постанови РНК СРСР і ЦК ВКП(б) «Про Всесоюзну сільськогосподарську виставку» від 14 червня 1937 р. до участі у ній допускалися колгоспи і радгоспи областей УСРР, які досягли високих і сталих урожаїв цукрових буряків у 1936 (і досягнуть у 1937 р.) – з усієї площі в середньому не менше 250 ц з га [29]. Наприклад, успіхи буряківничого виробництва представлялися на ВДНГ станом на 1940 рік 247-ми колгоспами, 9-ти бурякорадгоспами, а 1520 передовиків продемонстрували зростання і підйом виробництва цукрових буряків [1].

Отже, сільське господарство України у перші три десятиліття ХХ століття можна охарактеризувати складними процесами, зумовленими становленням централізованої планової економіки. Саме тоді проходила колективізація сільського господарства та індустріалізація країни, відбудова зруйнованого війною господарства країни, його модернізація та стрімке нарощування обсягів промислового виробництва. Розвиток промисловості України відбувався за необхідності постійного нарощування військової могутності країни і передбачало невикористано високі темпи зростання важкої індустрії.

Період індустріалізації 30-х рр. ХХ ст. в Україні відзначився будівництвом значної кількості нових підприємств, розширенням потужностей вже існуючих. Усі ці перетворення в промисловості відбувалися із впровадженням технологічних інновацій початку другої промислової революції (революції нафти та електрики), але вони забезпечувалися жорстокою експлуатацією сільського населення країни. Дуже високі темпи зростання машинобудування (обсяг продукції у 1940 р. зріс порівняно із 1913 р. майже у 50 разів), електроенергетики (у 23 рази) та деяких інших галузей, зробили структуру промислового виробництва деформованою. Особливо відставали у розвитку галузі виробництва товарів широкого вжитку, хімічна та електротехнічна промисловість, приладобудування, транспортне машинобудування. Не все добре було і з сільським господарством. Хоча, існували й певні позитиви, зокрема наукові розробки у буряківничій галузі цього періоду: виведення селекціонерами Верхняцької дослідно-селекційної станції сортів цукрових буряків, що поєднують високий урожай і підвищену цукристість (сер. 30-х рр. ХХ ст.); створення Уманського селекційного пункту (1939); створення і введення в культуру поліплоїдних форм цукрових буряків (1940–1980); на базі Наукового інституту селекції створення Всесоюзного науково-дослідного

інституту цукрових буряків (ВНЦ) (1945); прийняття урядом постанову про відновлення цукрової промисловості України (1947); поставлено на виробництво цукрокомбайн теребільного типу конструкції Коренькова, Єремєєва і Мельникова (1948); обґрунтовано і вивчено у виробничих умовах прогресивні способи збирання коренеплодів – потоковий, перевалочний і потоково-перевалочний (1955–1959) [30].

Аграрна наука того непростого в історії України часу з його партійним керівництвом, колгоспно-радгоспним будівництвом, що широко розгорталося за умов планової економіки і сфабрикованих політичних процесів проти культурно-просвітницької еліти мала свої теоретичні напрацювання із максимально повсюдним впровадженням наукового дослідництва на селі за допомогою хат-лабораторій (будинків сільськогосподарської культури) [11].

Активне впровадження в Україні наукових розробок (дослідів, методик) пропонуваніх науково-дослідними закладами і установами з метою підвищення врожайності сільськогосподарських культур в часи колгоспної дослідної справи вимагало багато додаткових сільськогосподарських знань необхідних простим колгоспникам, головам колгоспів, агрономам, завідувачам хат-лабораторій. До речі, треба сказати, що далеко не всі колгоспники сприйняли впровадження колгоспної дослідної справи з відкритими обіймами. Треба було пізнавати багато нового. Тому в цей період виходило безліч науково-популярної літератури у вигляді плакатів, брошур, журналів. Зокрема, у галузі буряківництва значної фахової допомоги надавав масовий науково-популярний журнал «Буряківництво», що виходив з 1936 р. під егідою НКЗС УРСР. Він подавав на своїх сторінках досвід передовиків сільськогосподарської науки й практики; новини з агротехніки, механізації, хімізації культур; питань бурякових сівозмін; статті про боротьбу зі шкідниками сільськогосподарських рослин та про організацію праці в бурякових колгоспах, бригадах, ланках, хатах-лабораторіях; спеціальну інформацію з агротехнавання та розкривав інші проблеми колгоспного будівництва.

На 1940 р. Україна, розвиваючи буряківничу галузь, мала 820 тис. га посівів цукрових буряків, урожайність – 155 ц/га, цукристість – 17,1 %. За часів Другої світової війни українське буряківництво зазнало значного спаду, однак уже в 1950 р. перевершило довоєнний рівень виробництва (посівні площі становили 828 тис. га, закупівля сировини – майже 14 млн т, урожайність – 177 ц/га, цукристість – 17,7 %). У колгоспах до роботи над обробіткою бурякових плантацій залучалися не лише дорослі працівники, а й школярі [3].

Незважаючи на зростання механізації сільськогосподарських робіт, доля ручної праці залишалася високою. Більш-менш задовільні показники механізації праці у 1950 р. спостерігалися при оранці парів (93 %), сівбі цукрових буряків (95), оранці зябу (89), збиранні соняшнику комбайнами (82), посівах озимих культур (78) і сівбі соняшнику та зернових (74 %). Збирання зернових комбайнами забезпечувалося тільки на 34 %, а збирання цукрових буряків - на 2 %. Бурякозбиральні комбайни були недосконалыми і призводили до великих втрат

продукції. Наприкінці 1950-х рр. площа під цукровою буряком зросла до 1457 тис. га, закупівля сировини – до 29 млн т, урожайність – до 200 ц/га. В Україні вперше у світі була створена однонасінна форма цукрових буряків [3].

Висновки

У 1930-х рр. буряківництво в Україні розвивалося швидкими темпами аж до Великої Вітчизняної війни (1941–1945). Вирощування цукрових буряків сприяло переходу до більш досконалих сівозмін, ефективнішого використанні землі, модернізації технології обробітку землі, удосконалення системи удобрення та агротехніки вирощування, вирішення кормової проблеми у тваринництві. Після закінчення війни довелося відновлювати буряківництво всіма силами науково-дослідних установ та колгоспів республіки. Завдяки зростанню механізації сільськогосподарських робіт та за рахунок екстенсивного землеробства уже на початку 1950-х років відбувся швидкий стрибок у розвитку буряківництва. Як наслідок, посилення експлуатації земельних угідь призвело до погіршення їхнього стану, натомість бурякоцукрова галузь харчової промисловості стала важливим джерелом валютних надходжень республіки та СРСР.

Джерела та література

1. Мельник М. Свекловодство. *Сельскохозяйственная энциклопедия*. 3-е изд., перераб. Москва : Сельхозгиз, 1955. Т. 4 : П–С. С. 398–400.
2. Бузанов І. Ф., Подтикан Я. П., Кузьмич С. І. Буряки цукрові. *Колгоспна виробнича енциклопедія*. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ : Держ. вид-во с.-г. літ-ри, 1956. Т. 1 : Абрикос–Люцерна. С. 130–140.
3. Роїк М. В., Барштейн Л. А. Буряківництво. *Енциклопедія сучасної України*. Київ, 2004. Т. 3 : Біо–Бя. С. 639–640.
4. Бузанов І., Кузьмич С. Свекловодство. *Сельскохозяйственная энциклопедия* / Глав. ред. М. М. Мацкевич, П. П. Лобанов. 4-е изд., перераб. и доп. Москва : Изд. Сов. энцикл., 1974. Т. 5 : «Природа»–Судза. С. 552–562.
5. Вергунов В. А. Створення та діяльність Миронівської селекційно-дослідної станції: історіографічний нарис. *Миронівський інститут пшениці імені В. М. Ремесла Національної академії аграрних наук України (1912–2012)* / за ред. В. С. Кочмарського. Миронівка, 2012. С. 18–71.
6. Тарабрін О. Є. Життя і науковій діяльності Б. А. Паншина в історичному і соціальному вимірі. *Зб. наук. праць «Гілея : наук. вісник»*. 2015. Вип. 93. С. 132–136. (Сер. Історичні науки).
7. Євтушик Р. В. Історичний аналіз етапу становлення наукових досліджень однонасінних цукрових буряків (початок 30-х–кінець 50-х рр. ХХ ст.). *Історія науки і біографістика* : електрон. наук. фахове вид. 2014. № 2. URL : <http://inb.dnsgb.com.ua/2014-2/10.pdf>.
8. Лісневич Л. О. Історичні пріоритети створення однонасінних цукрових буряків українськими та американськими вченими. *Цукрові буряки*. 2012. № 5. С. 20–21.
9. Роїк М. В. Проблеми становлення й розвитку вітчизняної селекції цукрових буряків (до 120-річчя вітчизняної селекції цукрових буряків). *Цукрові буряки*. 2009. № 1. С. 5–7.

10. Коваленко С. Д. Київська (Миронівська) обласна сільськогосподарська дослідна станція – координатор досліджень з вивчення агротехніки цукрових буряків в діяльності колгоспних хат-лабораторій Київської області. *Професор С. Л. Франкфурт (1866–1954) – видатний вчений-агробіолог, один із дієвих організаторів академічної науки в Україні (до 150-річчя від дня народження)*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., Київ, 18 листоп. 2016 р. Київ : ТОВ «Наш формат», 2016. Ч. 2. С. 172–175.
11. Коваленко С. Д. Колгоспна дослідна справа як система організації наукового забезпечення аграрного виробництва УРСР (1940-ві рр.). *Історія науки і біографістика*: електрон. наук. фахове вид. 2017. № 1. URL :<http://inb.dnsgb.com.ua/2017-1/10.pdf>.
12. Гайдай Л. І. Деякі аспекти капіталістичної еволюції селянських господарств Правобережної України (1906–1914). *Український історичний журнал*. 1982. № 7. С. 116 – 124.
13. Заленский Э. Ю. Свёкла в Западной России и Польше. Исторический обзор и селекция сахарной свёклы. Петроград : Первая Гостипография, 1919. 104 с.
14. Коротка довідка про діяльність Інституту біоенергетичних культур і цукрових буряків. *Інститут біоенергетичних культур і цукрових буряків : офіц. сайт*. 2018. URL : <http://www.bio.gov.ua/bioenergy/kоротка-dovidka-pro-diyalnist-instytutu-bioenergetychnyh-kultur-i-cukrovyyh-buryakiv>.
15. Паншин Б. А. Сортоводство сахарной свеклы. Киев, 1931. 352 с.
16. Якушкин И. Предисловие редактора к 1-му изданию / Ремер *Свекловодство* : настольная книга по свекле / под ред И. В. Якушкина. Пер. с нем. И. В. Якушкина. 2-е изд. Москва : Гос. техническое изд-во, 1930. 246 с.
17. Якушкин И. Предисловие редактора к 2-му изданию / Ремер *Свекловодство* : настольная книга по свекле / под ред И. В. Якушкина. Пер. с нем. И. В. Якушкина. 2-е изд. Москва : Гос. техническое изд-во, 1930. 246 с.
18. Цукровий буряк. *Після чого краще родить ярина* / М. Роев. Київ : Видання Київ. крайової с.-г. дослідної станції, 1930. Вип. 46. С. 11–12.
19. Заводьте добру сівозміну в колгоспі за планом. *Колгоспи, заводьте добру сівозміну* / Найдін П. Київ : Видання Київ. крайової с.-г. дослідної станції, 1930. Вип. 52. С. 5, 16.
20. Карпенко П. В., Петербургский А. В. Свекловодство. 3-е изд., перераб. Москва : Сельхозгиз, 1936. 135 с.
21. Петров В. А., Зубенко В. Ф. История развития, состояние и перспективы свекловодства. *Свекловодство*. 2-е изд, перераб. и доп. Москва : Агропромиздат, 1991. С. 5–10 (191 с.) (Сер. «Учебники и учеб. Пособия для студентом высш. учеб. заведений»).
22. Демченко М. Как получить не менее 500 центнеров сахарной свеклы с гектара. Москва : Сельхозгиз, 1936. 93 с.
23. Стрепет А. П. 1000 е! *Буряківництво*. 1936. № 2. С. 12–18.
24. Опыт передовых колхозниц / Карпенко П. В., Петербургский А. В. *Свекловодство*. 3-е изд., перераб. Москва : Сельхозгиз, 1936. С. 82–84.
25. Свекловодство / под ред. П. М. Лепа. Москва : Сельхозгиз, 1941. С. 5–6.
26. Достижения советского свекловодства / Карпенко П. В., Петербургский А. В. *Свекловодство*. 5-е изд., перераб. Москва : Сельхозгиз, 1940. С. 6–11.
27. Байдич Х. П., Стецюк Т. К., Андрощук К. К., Пилипчик М. Р. Боротьба за 1000 центнерів. *Буряківництво*. 1936. № 1 (жовт.). С. 27–28.
28. Введение // Карпенко П. В. Свекловодство / Учебники и учеб. пособия для высших с.-х. учеб. заведений. Москва : Сельхозгиз, 1950. С. 5–6.
29. Про Всесоюзну сільськогосподарську виставку : постанова РНК СРСР і ЦК ВКП(б). *Буряківництво*. 1937. № 7 (лип.). С. 3–6.
30. Хронологія розвитку вітчизняного буряківництва і діяльності ІБКіЦБ. *Інститут біоенергетичних культур і цукрових буряків : офіц. сайт*. 2018. URL : <http://bio.gov.ua/bioenergy/hronologiya-rozvytku-vitchyznyanogo-buryakivnyctva-i-diyalnosti-ibkicb>.

Коваленко Светлана Дмитриевна

Национальная научная сельскохозяйственная библиотека
Национальной академии аграрных наук Украины,
ул. Героев Обороны, 10, г. Киев, 03127

**Достижения свекловодства Украины в системе колхозного опытного дела
в 1930-е – 1950-е гг.**

Аннотация. В статье методом историко-научного анализа исследовано развитие свекловодства Украины времен колхозного опытного дела (1930-х-1950-х гг.). Установлено, что достижения происходили на коллективной основе в соответствии с выполнением правительственных решений, поставленных перед сельским населением. Определено, что деятельность в колхозах осуществлялась во главе с агрономическими организациями на селе в виде хат-лабораторий, потом домов сельскохозяйственной культуры и колхозных опытных станций как проводников коллективного опытничества. Выяснено, что исследования по агротехнике выращивания сахарной свеклы проводились на самых распространенных почвах в свеклосеющих районах Украины – черноземах. Эти научные исследования выполнялись под руководством научно-исследовательских институтов и станций по агротехнике выращивания, селекции, динамике культивирования сахарной свеклы для обеспечения сахарного производства в Украине и решения кормовой проблемы в животноводстве. Также вводились севообороты – планы многолетнего использования полей и чередование выращиваемых растений как осуществление важного шага к улучшению деятельности свекловодческой отрасли. Они нацеливались на выполнение основных государственных задач по выращиванию свеклы и других сельскохозяйственных культур, обеспечения устойчивого и быстрого повышения урожайности, создания прочной кормовой базы для животноводства, правильного использования рабочей силы, тракторов, скота и сельскохозяйственных машин определенного колхоза или совхоза. Отмечено индустриализацию отрасли, позволившую оборудовать свеклосеющие хозяйства тракторами и другой техникой, волну стахановского движения в свекольном производстве в середине 1930-х гг., а также освещено репрезентацию производственных достижений в свекловодстве через постоянно действующую Всесоюзную сельскохозяйственную выставку и периодические издания, представляющие опыт передовиков сельскохозяйственной науки и практики, новости агротехники, механизации, химизации культур, по свекловичных севооборотах, борьбе с вредителями сельскохозяйственных растений, организации труда в свекловичных колхозах, бригадах, звеньях, хатах-лабораториях, специальную информацию по агротехническому обучению и другие проблемы колхозного строительства. Изучено состояние свекловодства в 1940-х-1950-х годах, в частности влияние войны в 1941-1945 гг. на эту отрасль и ее восстановление.

Ключевые слова: сахарная свекла; сахарное производство; колхоз; исследования; селекция; агротехника

Kovalenko Svitlana

National Scientific Agricultural Library of the National Academy of Agricultural Sciences of Ukraine
10, Geroiv Oborony St., Kyiv, Ukraine, 03127

**Achievements of beet industry of Ukraine in system of the collective farm researching work
in 1930th-1950th**

Abstract. The development of beet industry of Ukraine in the times of collective farm researching work (1930th-1950th) was investigated in the article with the method of historical-

scientific analysis. It has defended that achievements took place on a collective basis in accordance with the implementation of government decisions, addressed to the rural population. It was found out that activity in collective farms has been carried out at the head of agronomic organizations in the village in the form of houses-laboratories, then houses of agricultural culture and collective farm research stations as leaders of collective research. It has found out that research on agrotechnique of sugar beet cultivation were carried out on the most common soils in the sugar beet regions of Ukraine – chernozems. These scientific researches were carried by the guidance of research institutes and stations on agrotechnique of cultivation, breeding, dynamics of cultivation of sugar beets for ensuring sugar production in Ukraine and solving the feeding problem in livestock breeding. The crop rotations have also introduced - plans for multi-year use of fields and alternation of cultivated plants as an important step towards improving the activity of the beet-breeding industry. Its aimed at fulfilling the main state tasks of growing beets and other crops, ensuring sustainable and rapid increase of yield, creation of a strong forage base for animal breeding, proper use of labor, tractors, livestock and agricultural machinery of a certain collective farm. It has noted the industrialization of the industry that made it possible to equip the beet farms with tractors and other equipment and the wave of the Stakhanov movement in beet production in the middle of the 1930's. The representation of the achievements in production of beet growing through the constantly-functioning All-Union Agricultural Exhibition and periodicals which represented experience leading figures of agricultural science and practice, news on agrotechnics, mechanization, chemicalization of crops, issues of beet crop rotation, pest control of the crops, organization of labor in beet farms, brigades, houses-laboratories, specific information on training and other problems of collective farms has highlighted. The condition of beet growing in the 1940s-1950s was studied, in particular the influence of the war in 1941-1945 on this branch and its rebuilding.

Keywords: sugar beet; sugar production; collective farm; research; selection; agrotechnics

References

1. Mel'nik, M. (1955). *Sveklovodstvo* [Beet breeding]. *Sel'skohozyajstvennaya ehnciklopediya* [Agricultural Encyclopedia]. 3-e izd., pererab. Moskva : Sel'hozgiz, T. 4 : P–S. S. 398–400. [in Russian].
2. Buzanov, I. F., Podtykan, Ya. P., Kuzmych, S. I. (1956). *Buriaky tsukrovi* [Sugar beets]. *Kolhospna vyrobnycha entsyklopediia* [Collective Industrial Encyclopedia]. 2-he vyd., pererob. i dop. Kyiv : Derzh. vyd-vo s.-h. lit-ry, T. 1 : Abrykos–Liutserna. S. 130–140. [in Ukrainian].
3. Roik, M. V., Barshtein, L. A. (2004). *Buriakivnytstvo* [Beetroot]. *Entsyklopediia suchasnoi Ukrainy* [Encyclopedia of modern Ukraine]. Kyiv. T. 3 : Bio–Bia. S. 639–640. [in Ukrainian].
4. Buzanov, I., Kuz'mich, S. ; Mackevich, M. M., Lobanov, P. P. eds. (1974). *Cveklovodstvo* [Beet breeding]. *Sel'skohozyajstvennaya ehnciklopediya* [Agricultural Encyclopedia]. 4-e izd., pererab. i dop. Moskva : Izd. Sov. ehncykl. T. 5 : «Priroda»–Sudza. S. 552–562. [in Russian].
5. Verhunov, V. A. (2012). *Stvorennia ta diialnist Myronivskoi selektsiino-doslidnoi stantsii: istoriohrafichni narys* [Creation and activity of the Myronivsky Selection Research Station: historiographical essay]. *Myronivskiy instytut pshenytsi imeni V. M. Remesla Natsionalnoi akademii ahrarnykh nauk Ukrainy (1912–2012)* [Mironov Institute of Wheat named after VM Remesla of the National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine (1912-2012)]. Myronivka, S. 18–71. [in Ukrainian].
6. Tarabrin, O. Ye. (2015). *Zhyttia i naukovi diialnist B. A. Panshyna v istorychnomu i sotsialnomu vymiri* [Life and scientific activity of B. A. Panshin in historical and social

dimensions]. *Zb. nauk. prats «Hileia : nauk. visnyk»* [Zb. sciences works of Gilea: Sciences. herald]. Vyp. 93. S. 132–136. (Ser. Istorychni nauky). [in Ukrainian].

7. Ievtushyk, R. V. (2014). *Istorychnyi analiz etapu stanovlennia naukovykh doslidzhen odnonasinnykh tsukrovykh buriakiv (pochatok 30-kh–kinets 50-kh rr. XX st.)* [Historical analysis of the stage of scientific studies of single-seed sugar beet (the beginning of the 30's and the end of the 50's of the twentieth century)]. *Istoriia nauky i biohrafistyka : elektron. nauk. fakhove vyd* [History of science and biography: electron. sciences professional view]. № 2. URL : <http://inb.dnsgb.com.ua/2014-2/10.pdf>. [in Ukrainian].

8. Lisnevych, L. O. (2012). *Istorychni priorytety stvorennia odnonasinnykh tsukrovykh buriakiv ukrainskymy ta amerykanskyv vchenymy* [Historical priorities for the creation of single-grain sugar beet by Ukrainian and American scientists]. *Tsukrovi buriaky* [Sugar beets]. № 5. S. 20–21. [in Ukrainian].

9. Roik, M. V. (2009). *Problemy stanovlennia y rozvytku vitchyznianoï selektsii tsukrovykh buriakiv (do 120-richchia vitchyznianoï selektsii tsukrovykh buriakiv)* [Problems of formation and development of domestic selection of sugar beets (up to 120 anniversary of domestic selection of sugar beets)]. *Tsukrovi buriaky* [Sugar beets]. № 1. S. 5–7. [in Ukrainian].

10. Kovalenko, S. D. (2016). *Kyivska (Myronivska) oblasna silskohospodarska doslidna stantsiia – koordynator doslidzhen z vyvchennia ahrotekhniky tsukrovykh buriakiv v diialnosti kolhospnykh khat-laboratorii Kyivskoi oblasti* [Kyiv (Mironivska) Regional Agricultural Research Station - coordinator of research on the study of agricultural machinery of sugar beet in the activities of collective farm laboratories of the Kiev region]. *Profesor S. L. Frankfurt (1866–1954) – vydatnyi vchenyi-ahrobioloh, odyz iz diievnykh orhanizatoriv akademichnoi nauky v Ukraini (do 150-richchia vid dnia narodzhennia) : materialy mizhnar. nauk.-prakt. konf.*, [Professor S. L. Frankfurt (1866-1954) - an outstanding scientist-agrobiologist, one of the most effective organizers of academic science in Ukraine (for the 150th anniversary of his birth): materials of international relations. science-practice conf.] Kyiv, 18 lystop. 2016 r. Kyiv : TOV «Nash format», Ch. 2. S. 172–175. [in Ukrainian].

11. Kovalenko, S. D. (2017). *Kolhospna doslidna sprava yak systema orhanizatsii naukovoho zabezpechennia ahrarnoho vyrobnytstva URSS (1940-vi rr.)* [Collective scientific research as a system for organizing the scientific provision of agrarian production of the UkrSSR (1940 s)]. *Istoriia nauky i biohrafistyka : elektron. nauk. fakhove vyd*. [History of science and biography: electron. sciences professional view]. № 1. URL : <http://inb.dnsgb.com.ua/2017-1/10.pdf> [in Ukrainian].

12. Haidai, L. I. (1982). *Deiaki aspekty kapitalistychnoi evoliutsii selianskykh hospodarstv Pravoberezhnoi Ukrainy (1906–1914)* [Some aspects of the capitalist evolution of peasant farms of the Right-Bank Ukraine (1906–1914)]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal* [Ukrainian Historical Magazine]. № 7. S. 116–124. [in Ukrainian].

13. Zalenskij, E. H. YU. (1919). *Svyokla v Zapadnoj Rossii i Pol'she. Istoricheskij obzor i selekciya saharnoj svyokly* [Beet in Western Russia and Poland. Historical review and selection of sugar beet]. Petrograd : Pervaya Gostipografiya, 104 s. [in Russian].

14. (2018). *Korotka dovidka pro diialnist Instytutu bioenerhetychnykh kultur i tsukrovykh buriakiv* [Brief information on the activities of the Institute of Bioenergetic Cultures and Sugar Beet]. *Instytut bioenerhetychnykh kultur i tsukrovykh buriakiv : ofits. sait* [Institute of Bioenergetic Cultures and Sugar Beet: Offic. site]. URL : <http://www.bio.gov.ua/bioenergy/korotka-dovidka-pro-diyalnist-instytutu-bioenerhetychnykh-kultur-i-cukrovykh-buryakiv>. [in Ukrainian].

15. Panshin, B. A. (1931). *Sortovodstvo saharnoj svekly* [Sugar beet cultivation]. Kiev, 352 s. [in Russian].

16. Yakushkin, I. (1930). *Predislovie redaktora k 1-mu izdaniyu* [Editor's Foreword to the 1st edition]. Remer *Sveklovodstvo : nastol'naya kniga po svekle* [Roemer Beet : a beet table book]. Per. c nem. I. YAkushkina. 2-e izd. Moskva : Gos. tekhnicheskoe izd-vo, 246 s. [in Russian].

17. Yakushkin, I. (1930). *Predislovie redaktora k 2-mu izdaniyu* [Editor's Foreword to the 2nd Edition]. *Remer Sveklovodstvo : nastol'naya kniga po svekle* [Rehmer Beet-Growing: A Beet Handbook]. Per. s nem. I. YAkushkina. 2-e izd. Moskva : Gos. tekhnicheskoe izd-vo, 246 s. [in Russian].
18. (1930). Tsukrovyi buriak [Sugar beet]. M. Roiev *Pislia choho krashche rodyt yaryna* [After that it is better to give birth to yarina]. Kyiv : Vydannia Kyiv. kraiovoi s.-h. doslidnoi stantsii, Vyp. 46. S. 11–12. [in Ukrainian].
19. (1930). *Zavodte dobru sivozminu v kolhospi za planom* [Make a good crop rotation in the collective farm on schedule]. Naidin P. *Kolhospy, zavodte dobru sivozminu* [Collective farms, get a good crop rotation]. Kyiv : Vydannia Kyiv. kraiovoi s.-h. doslidnoi stantsii, Vyp. 52. S. 5, 16. [in Ukrainian].
20. (1936). Karpenko, P. V., Peterburgskij, A. V. *Sveklovodstvo* [Beet breeding]. 3-e izd., ererab. Moskva : Sel'hozgiz, 135 s. [in Russian].
21. Petrov, V. A., Zubenko, V. F. (1991) *Istoriya razvitiya, sostoyanie i perspektivy sveklovodstva* [The history of development, status and prospects of beet breeding]. *Sveklovodstvo* [Beet breeding]. 2-e izd, pererab. i dop. Moskva : Agropromizdat, S. 5–10 (191 s.) (Ser. «Uchebniki i ucheb. Posobiya dlya studentom vyssh. ucheb. zavedenij»). [in Russian].
22. Demchenko, M. (1936). *Kak poluchit' ne menee 500 centnerov saharnoj svekly s gektara* [How to get at least 500 quintals of sugar beet per hectare]. Moskva : Sel'hozgiz, 93 s. [in Russian].
23. Strepet, A. P. (1936). *1000 ye!* [1000 is!]. *Buriakivnytstvo* [Beetroot]. № 2. S. 12–18 [in Ukrainian].
24. (1936). *Opyt peredovyh kolhoznic* [The experience of advanced collective farmers]. Karpenko, P. V., Peterburgskij, A. V. *Sveklovodstvo* [Beet breeding]. 3-e izd., pererab. Moskva : Sel'hozgiz, S. 82–84. [in Russian].
25. Lep, P. M. (1941). eds. *Sveklovodstvo* [Beet breeding]. Moskva : Sel'hozgiz, S. 5–6. [in Russian].
26. (1940). *Dostizheniya sovetskogo sveklovodstva* [Achievements of the Soviet beetroot]. Karpenko, P. V., Peterburgskij, A. V. *Sveklovodstvo* [Beet breeding]. 5-e izd., pererab. Moskva : Sel'hozgiz, S. 6–11. [in Russian].
27. (1936). Baidych Kh. P., Stetsiuk T. K., Androshchuk K. K., Pylypchyk M. R. *Borotba za 1000 tsentneriv* [Fight for 1,000 quintals]. *Buriakivnytstvo* [Beetroot]. № 1 (zhovt.). S. 27–28. [in Ukrainian].
28. (1950). *Vvedenie* [Introduction]. Karpenko, P. V. *Sveklovodstvo* [Beet breeding]. Moskva : Sel'hozgiz, S. 5–6. [in Russian].
29. (1937). *Pro Vsesoiuznu silskohospodarsku vystavku : postanova RNK SRSR i TsK VKP(b)* [About the All-Union Agricultural Exhibition: Resolution of the SNK of the USSR and the Central Committee of the AUC (b)]. *Buriakivnytstvo* [Beetroot]. № 7 (lyp.). S. 3–6. [in Ukrainian].
30. (2018). *Khronolohiia rozvytku vitchyznianoho buriakivnytstva i diialnosti IBKiTsB* [Chronology of development of domestic beetroot and activity of IBCI]. *Institut bioenerhetychnykh kultur i tsukrovykh buriakiv : ofits. sait* [Institute of Bioenergetic Cultures and Sugar Beet: Offic. site]. URL : <http://bio.gov.ua/bioenergy/hronologiya-rozvytku-vitchyznyanogo-buryakivnyctva-i-diyalnosti-ibkicb>.

Received 01.09.2018

Received in revised form 02.12.2018

Accepted 03.12.2018